

(معماری معاصر و نقش آن در مواجهه با معماری ایرانی با تاکید بر هویت فرهنگی (نمونه موردی شهر قزوین))

ابوالفضل ذوالقدر^۱

۱- کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد قزوین

چکیده

با گسترش روزافزون تکنولوژی، ارتباط بیشتر با غرب و این تفکر برتری آنان، سبب ساز مشکلات فروانی از جمله عدم خود باوری مردم گشته اما این موضوع تنها در زمینه های شخصی نیست که افراد را دچار سردرگمی کرده است بلکه در زمینه ی هنر و معماری نیز در سالهای اخیر به وفور شاهد بوده ایم که عناصر اصیل و با هویت ایرانی جای خود را به ترکیبات و عناصری داده اند که هیچ ربطی به فرهنگ و هویت فرهنگی ما ندارد. استفاده از نماها و پلان هایی که کاملاً از اصل خود دور هستند به یکباره در حال فراگیری شهرها می باشند این در حالی می باشد که ایران از معماری غنی برخوردار است بنابراین پیشروی این روند کمی نگران کننده است. در این تحقیق سعی بر این شد تا با استفاده از تحقیقات میدانی و از طریق نظرات خود مردم این فرض را که تقلید های کورکورانه از معماری غربی و نگاه اقتصادی داشتن به هنر و معماری نه تنها زیبایی چندان ندارد بلکه قدمت معماری کهن ایرانی را زیر سوال برده و به فراموش شدن آن کمک می کند را مورد بررسی قرار داد و برای یافته های بیشتر با کمک گرفتن از کتاب ها، اینترنت و از همه مهمتر پرسشنامه و (SPSS) به جستجو پرداخته شد و نتیجه بدست آمده حاکی از آن بود که مردم نیز بر این باورند معماری ایرانی زیباتر و با هویت آنان سازگار تر است و این آشفتگی بصری و عدم هماهنگی در معماری معاصر در این سالهای اخیر را باعث آشفتگی روحی نیز می دانستند و کاملاً از این وضعیت پیش رو احساس نارضایتی می کردند.

کلمات کلیدی: معماری معاصر، هویت فرهنگی، معماری ایرانی

۱- مقدمه

ورود تکنولوژی به یک جامعه، چالش ها و کثرت گرایی هایی را در زمینه های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی- اجتماعی مطرح می کند که مهم ترین آنها بحران فرهنگی و بحران هویت و معناست. چرا که در مقایسه با عناصری چون سرزمین، نژاد، قومیت و نظایر آنها، فرهنگ، یکی از مهمترین عناصر هویت ساز محسوب می شود. هم اکنون کم رنگ شدن مرزهای فیزیکی و نزدیکی انسان ها به یکدیگر، باعث ایجاد یک هویت جهانی با اشتراکات فرهنگی شده است. حال در مواجهه با این تحولات، جامعه ایران نه از قدرت اقتصادی و فناورانه، بلکه از مایه و محتوای فرهنگی قوی تر و جذاب تر برای رواج فرهنگ خود برخوردار است؛ بنابراین در شرایط کنونی و با توجه به نقش انکار ناپذیر علم و فناوری روز در تمام زمینه ها، از بین مواضع موجود در برابر این چالش ها، راه صحیح برای ایران نه تسلیم است و نه اعتراض بلکه بازیگری و در صحنه بودن است. در واقع یک برخورد آزاد و اصیل (واقع گرایی نقادانه) موضع مناسب حال برای ایران است. با توجه به محتوای فرهنگی ایرانی، حفظ

چهارمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

فرهنگ و هویت ملی و بومی از ضروریات به شمار می آید (خاص گرایی فرهنگی در کنار عام گرایی فرهنگی) (گل محمدی ، ۳۴:۱۳۸۱).

معماری و شهر به عنوان مکان هایی برای زیست انسان ها که در تمام لحظات زندگی انسان به گونه های مختلف همراه او هستند و وجود او را در بر می گیرند ، زمانی می توانند به حقیقت بستر وقوع زندگی در معنای حقیقی آن و رشد و تعالی انسان ها در مراتب مادی و معنوی وجودشان باشند ، که در هماهنگی با الگوهای ذهنی و رفتاری ، شیوه زندگی ، ارزش ها و باورهای اعضای آن اجتماع شکل گرفته و جریان زندگی انسان ها را در تطابق با نیازها و خواسته های آشکار و پنهان ، به بهترین وجه سامان دهند. این مقوله به خصوص در زمینه معماری خانه ، به عنوان عام ترین جنبه معماری که خود می بایست موجد مکانی برای سکونت انسان و آرام یافتن او باشد از اهمیتی مضاعف برخوردار است ؛ اما در معماری معاصر سرزمین ما ، با وجود تنوع عظیم فرهنگی و طبیعی و برخوردار از سابقه زیست طولانی ، امروز با بناهایی مواجه هستیم که تمام ویژگی های فرهنگی مخاطبان خود و مشخصات طبیعی محیط و لزوم هماهنگی با این مختصات را یکسره به فراموشی سپرده اند . بناهایی که نه تنها با ویژگی های مختلف فرهنگی اقوام گوناگون ایرانی هماهنگ نیستند ، بلکه اساساً لزوم انطباق با اصول و ارزش های فرهنگ ایرانی در معنای عام و فراگیر آن را نیز از یاد برده اند(رحیمی و همکاران ، ۱۶:۱۳۹۱).

۲- روش تحقیق

در پژوهش حاضر نخست با بهره گیری از ادبیات موضوعی گردآوری آرای صاحب نظران در معماری معاصر ایران به طور کلی بحران هویت بطور خاص ، بررسی شده است . در ادامه با تحقیقات میدانی که شامل عکس هایی از ساختمان های رو به رشد و بی هویت و پرسشنامه هایی که بین مردم توزیع شد کا را پیش بردیم و با جمع بندی نهایی نتیجه حاصله به دست آمد.

۳- بحران در معماری معاصر ایران

انتقاد از وضع موجود معماری و شهرسازی در دهه های اخیر چنان گسترده بوده که طیف وسیعی از معماران ، شهرسازان ، جامعه شناسان ، هنرمندان و دیگر اندیشمندان را هم به انتقاد شدید علیه آن واداشته است . چنانچه هر کدام از دیدگاه خود وضعیت کنونی را به ارکستری تشبیه می کند متشکل از : « مهندسی ، زمین بازی ، بساز بندازی ، نا پایداری ، بی اعتنایی به نا بودی ثروت ملی ، مداخله و تجاوز به عنف طبیعت و ... که همه سازشان باهم کوک شده و هر زمان گوش ها از صدای نابهنجار آن به فریاد می آیند»(بهشتی ، ۱۹:۱۳۸۵). صارمی ، در توصیف وضعیت کنونی شهرهای ما ، احساسی مشترک برآمده از آن ها را به ویژه درباره توسعه های جدیدشان بیان می کند بدین مضمون که آن ها به گونه ای مشابه هم در حال رشد ، از زمین کنده شدن و ارتفاع گرفتن هستند. این گونه است که می توان « بجای تهران ، اصفهان و شیراز ، نام های کراچی ، دهلی ، سئول ، آنکارا ، جده و حتی برلین را نیز جایگزین کرد »(صارمی ، ۲۲:۱۳۸۲). در این میان برخی بیگانگی مردم و معماری را با یکدیگر بررسی کرده اند و از اینکه هیچ یک دارای اعتبار و احترام نبوده ، ابراز نگرانی می کنند و بیان می دارند که « نه مردم معماری را می شناسند و به آن به عنوان دستاویزی جهت ارتقای سطح کیفی زندگی و آرامش روحی و عینیت بخشیدن به باورهای ذهنی و خاستگاه ها و عوالم ذهنی و هویت بخش جامعه خود می نگرند و نه معماری توانسته است پاسخ گوی مناسبی ، برای مردم باشد » به بیان دیگر بیان « در معماری جامعه امروز کشور ما ، مردم از متن معماری حذف گشته اند و با شرایط گسستگی پیوند و ضعف ارتباط میان معماری و مردم ، واضح و مبرهن است ؛ آن هم در کشوری که سال ها مهد تمدن و معماری آن دارای پیشینه ای متعالی بوده است(زبر جدیان ، ۴۹:۱۳۸۲).

چهارمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

۴- معماری به عنوان مظهر فرهنگ

هر جامعه ای با هر سیستمی که اداره شود و هر نوع ایدئولوژی که بر آن حاکم باشد دارای اهداف و آرمانهای خاص خود می باشد. وظیفه اصلی فرهنگ، نمایش این ایده های ذهنی است به وسیله ی نمود اشکال عینی، در فرآیند این استحالته معماری نقشی اساسی بر عهده دارد. به عقیده ی هرمان موتسیوس^۱ (معماری وسیله ی واقعی سنجش فرهنگ یک ملت بوده و هست. هنگامی که ملتی می تواند مبل و لوسترهای زیبا بسازد اما هر روزه بدترین ساختمانها را می سازد، دلالت بر اوضاع نابسامان و تاریک آن جامعه دارد. اوضاعی که در مجموع، بی نظمی و عدم قدرت سازماندهی آن ملت را به اثبات می رساند (گروتز، ۱۳۸۶: ۵۳).

جدول شماره ۱ مدل ارتباط فرهنگ و معماری بر اساس تعاریف چهارگانه (مآخذ: شایان، ۱۳۸۶)

معماری و فرهنگ	معماری	حوزه تعریف فرهنگ
کارکردی	هم به عنوان حاصل برهم کنش مؤلفه های اجتماعی و هم به عنوان	جامعه شناسی
مفهومی	به عنوان یک محصول هنری که دربرگیرنده ی غایت تعالی ذهنی	زیبایی شناسی
مفهومی کارکردی	به عنوان ظرف زندگی انسان و دربر گیرنده و اثر بخش بر اعمال	مردم شناسی
ادراکی	محصول نوع نگرش روانی انسان به محیط مصنوع پیرامون خودزیستن	روان شناسی

۵- هویت فرهنگی

هویت فرهنگی مجموعه ارزشها، باورها، سببها و... است که سبب شناخته شدن و متمایز کردن فرد و جامعه از دیگر افراد و جوامع می شود. (رهبری، ۱۳۸۰: ۵۷). به نوعی می توان گفت که هویت فرهنگی حاکی از تداوم بین گذشته و حال است و نفس این تداوم، خود بر شناخت گذشته دلالت می کند (هنوی، ۱۳۷۳: ۴۷۲ و ۴۷۳). برای تعریف فرهنگ دو روش نظری و عملی وجود دارد که طرح روش نظری، ضروری به نظر نمی رسد؛ اما در روش عملی چون مفاهیم انتزاعی همانند شخصیت، تفکر و... که ساختار محسوب می شوند با توجه به بازتابی که در گفتار، کردار و مصنوعات هنری دارند، تعریف می شوند. فرهنگ جامعه نیز عبارت است از برداشتهای ذهنی و عقاید و ارزشهای حاکم در بین گروه های مسلط جامعه. از این دیدگاه فرهنگ هر جامعه دو بعد متمایز مادی و غیرمادی دارد. بعد مادی به مجموعه پدیده هایی اطلاق می شود که محسوس و ملموس و قابل اندازه گیری با موازین کمی و علمی است و این مجموعه شامل ابزارها و اشیائی است که به دست اعضای پیشین جامعه ساخته شده و برای اعضای حاضر به جای مانده اند مانند فنون، ابزارهای کاربردی و تولیدی. بعد غیرمادی شامل مسائلی است که با موازین کمی قابل اندازه گیری نیست. این مجموعه شامل آداب و رسوم و معتقدات، علوم و هنرهایی است که عمدتاً بوسیله زبان و خط فراگرفته می شوند. در واقع این دو مجموعه هویت فرهنگی یک جامعه را شکل می دهند (روح الامینی ۱۳۶۸: ۲۴).

۴- هویت در فرهنگ اجتماعی شهرنشینی شهر ایرانی

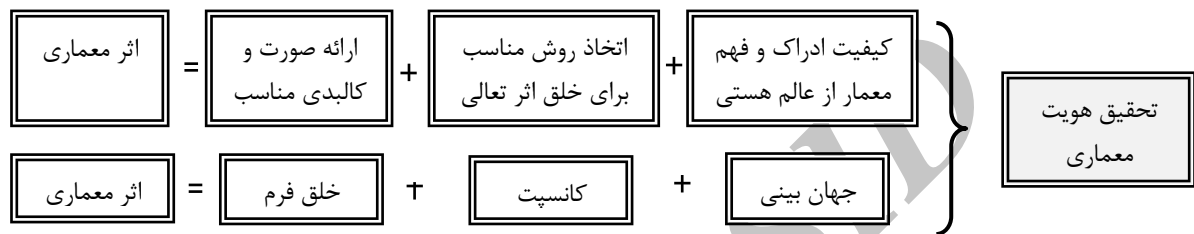
آنچه که امروز از هویت در دست است، بسیار ضعیف است. آنچه که قبلاً بر اساس آن معماری و شهرسازی ساخته شد هویت ایرانی بود و بر پایه قوانین آن زندگی اجتماعی مردم شکل می گرفت. هویتی که معتقد بر وحدت در عین کثرت بود و همه ابعاد و جنبه های زندگی بشر را در نظر می گرفت. اما با ورود امواج مدرن به ایران که مبدأ آن دوره ی قاجار است، جامعه کم کم به سمت بی هویتی سوق پیدا کرد. علت بروز مشکلات عدیده بعدی این نفوذ که تا امروز ادامه دارد را در چگونگی و ماهیت آن می توان دانست. رواج معماری و شهرسازی بیگانه در ایران که از دوره ی قاجار آغاز شده، پذیرشی عالمانه و

^۱ Hermann Muthesius

چهارمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

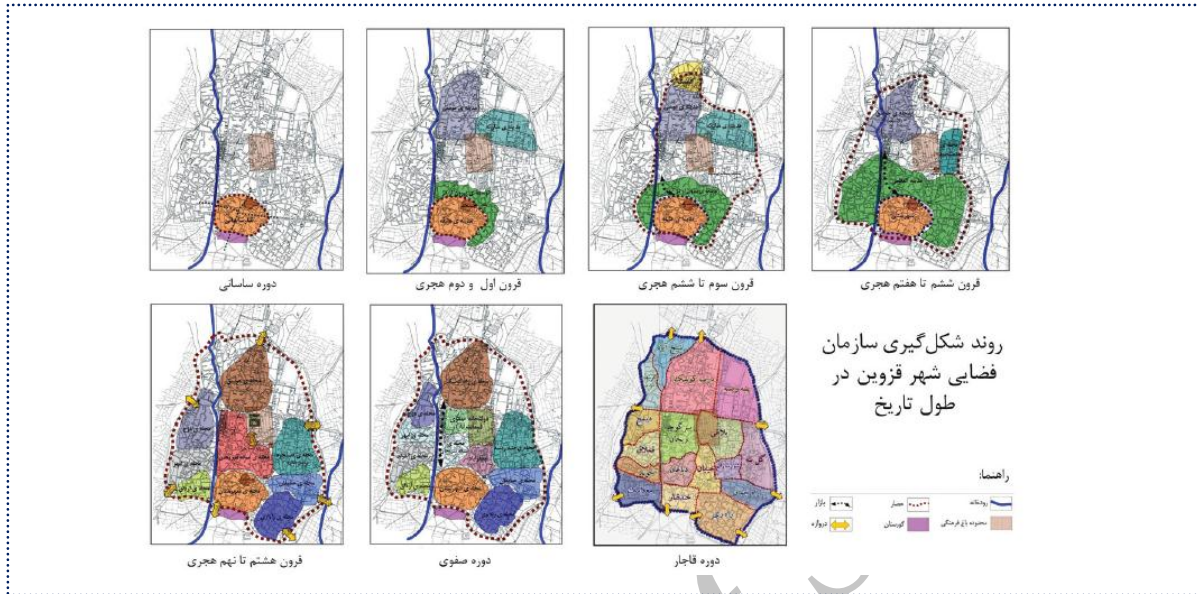
آگاهانه و نقادانه نبود، بلکه این پذیرشی ناشی از خودباختگی سران کشور در برابر بیگانه بود که به فرهنگ سفر کرده و مرعوب توسعه صنعتی آن‌ها شده و بنحوی دچار از خود بیگانگی و بحران هویت شده بودند (فریادی، ۱۳۸۲: ۲۳).

شکل شماره ۱ - عوامل مؤثر در شکل‌گیری هویت یک اثر معماری

۵- محدوده مورد مطالعه

قزوین از جمله مناطق زیبا، با فرهنگ و متمدن ایران است که در کنار طبیعت زیبا، خدادادی و مناظر بهشت گونه خود از غنای تاریخی و فرهنگی قابل توجهی نیز برخوردار است. رودخانه‌های پر آب، قلعه‌های زیبا و مشهور، چشمه‌های آب گرم، حیات وحش، پوشش گیاهی غنی و دریاچه‌های چشم نواز این منطقه در کنار آثار متعدد تاریخی، معماری، فرهنگی، باستانی و مردمان هنر دوست، سخت کوش و متمدن، مجموعه کم نظیری را در این خطه از کشور ایران به وجود آورده است که دیدار از آن‌ها برای همه گروه‌های گردشگری جذاب است. قزوین بیشترین آثار ثبت شده تاریخی کشور را در خود جای داده است. در این منطقه، می‌توان در کنار طبیعت کم نظیر و زیبا، مسجدهای قدیمی با ارزش معماری و تاریخی بالا، مدرسه‌های مهم و تاریخی، بازارهای پر رونق با انبوه اجناس و صنایع دستی، حمام‌ها و آب‌انبارهای قدیمی، تپه‌های متعدد باستانی که نشان از تمدن باستانی منطقه دارد. شهرها، دهستان‌ها و روستاهای قدیمی با ارزش بالای طبیعی و تاریخی، کاروانسراهای خاص دوره صفوی، قلعه‌های نظامی، مسکونی و تاریخی، پل‌ها و بندهای تاریخی و ده‌ها اثر قابل توجه دیگر را مشاهده کرد که هر یک از آن‌ها قادر است ساعت‌ها بازدیدکنندگان را سرگرم نموده و تاریخ و تمدن این منطقه را به رخ بکشد (گلریز، ۱۳۶۸).

شکل شماره ۲- روند شکل گیری شهر قزوین در طول تاریخ مآخذ: سازمان میراث فرهنگی قزوین

۶- نمونه معماری شهر قزوین در دوران معاصر

واحد اعداد یا کمیت‌هایی که در متن، جدول‌ها و شکل‌ها می‌آیند، یا عنوان محورهای یک نمودار را بیان می‌کنند، باید به صورت‌های استاندارد و در سیستم SI ذکر شوند.

۷- جداول

در سال‌های اخیر در شهر قزوین شاهد پلان‌ها، نماها، مصالح و در کل معماری بوده ایم که نه تنها با معماری اصیل ایرانی سنخیتی ندارد بلکه در گاهی مواقع عدم آگاهی منجر به فاجعه‌هایی در سطح شهر شده است که برای چنین شهری با این قدمت جای بس تأسف می‌باشد برای تکمیل شدن تحقیق طی بررسی میدانی در سطح شهر به چند نمونه از نماهای دوره معاصر اشاره شد.

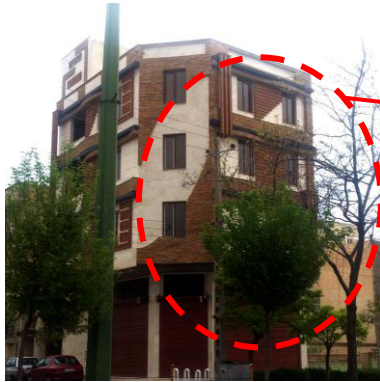
استفاده از عناصر کرو بدون آگاهی که نه تنها زیبایی ندارد بلکه هویت معماری ایران را نیز زیر سوال برده است.

استفاده از متریال‌های متنوع که زیبایی بنا را از بین برده است.

شکل شماره ۳ و ۴- نماهای شهری مآخذ: نگارنده

چهارمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

عدم هماهنگی عناصر
با یکدیگر در نماهای
شهری

آشفته‌گی بصری
نماها در خیابان
های تازه تأسیس

سعی در استفاده از نما
به سبک ایرانی با
استفاده از متریال آجر
و چوب همچنین تراس
ها که به صورت کاملاً
مدرن مورد استفاده
قرار گرفته است.

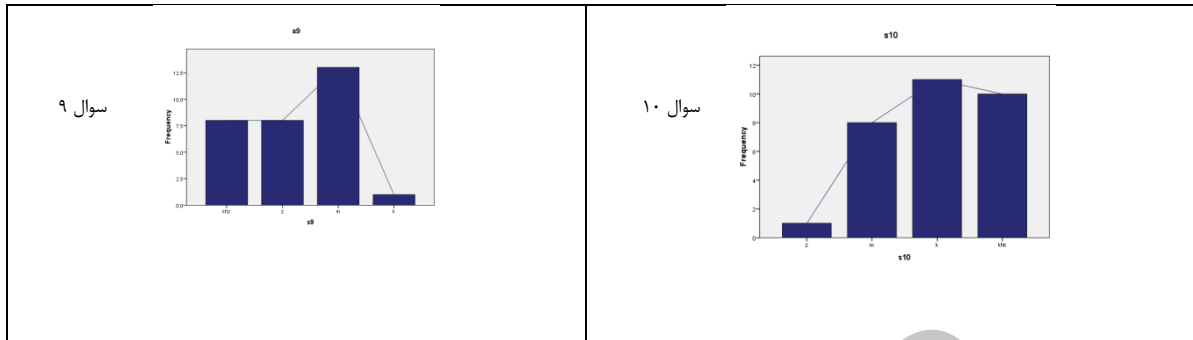
نماهای رومی که هیچ
سنخیتی با معماری
ایران ندارند و متأسفانه
به وفور در شهر قابل
رویت می باشند.

شکل شماره ۹،۸،۷،۶ - نماهای شهری مأخذ: نگارنده

۸- تحلیل پرسشنامه

با توجه به شواهد موجود برای اثبات دقیق تر گفته ها و دیده ها ، پرسشهایی مبنی بر میزان رضایت مردم از معماری این روز های شهر تهیه و بین ۳۰ نفر از مردم عامی شهر قزوین به طور تصادفی توزیع و نتایج جالبی بدست آمد که به شرح ذیل می باشد.

ردیف	گویه	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
۱	با تاریخ شهر قزوین آشنایی دارید.					
۲	علاقه ای به معماری ایرانی دارید.					
۳	زیبایی تا چه حدودی می تواند جای هویت را در معماری بگیرد.					
۴	زندگی در خانه های غرب گرا با شیوه زندگی شما سنخیت دارد.					
۵	عدم یکنواختی در شهر را زیبا می بینید.					
۶	جایگزینی عناصر معماری غرب با معماری ایرانی را تا چه حدودی مناسب می بینید .					

۱۰- تحلیل نمودارها

سعی بر این شده بود که در پرسشنامه سوالاتی مطرح شود تا در وحله اول شناخت مردم را نسبت به قدمت تاریخی شهر سنجید و بعد علاقه به معماری ایرانی را مورد ارزیابی قرار داد و در آخر از میزان رضایتشان از زندگی در خانه های مدرن و غربی امروزی سوال کرد ، مقصود این بود که بدانیم مردم با آگاهی از اصالت معماری ایران است که سراغ این گونه معماری می روند و ساختمان های بی هویت را هر روز وارد شهر می کنند یا عدم آگاهی، جواب هایی که از طریق نمودارهای SPSS بدست آمد نشان می دهند که مردم کما پیش با ارزش های تاریخی شهر آشنایی دارند و علاقه زیادی به عناصر معماری ایرانی نشان می دهند و آرامشی را که در بناهای ایرانی وجود داشته است را نمی توانند در بناهای امروزی بدست آورند عدم هماهنگی در نماها ، از بین رفتن بعضی از حریم ها در پلان خانه ها نه تنها آنان را راضی نگه نمی دارد بلکه این آشفتگی ها عدم آرامش روح و ذهن را نیز به دنبال خواهد داشت و در ادامه می توان جواب ها را چنین تحلیل کرد که مردم معماری ایرانی را مختص زمان قبل و پیشرفت کردن و مدرن بودن را در گرو پیروی از معماری غرب می بینند، حتی اگر عدم آرامش را به دنبال داشته باشد همانند بسیاری از کارهایی که در زندگی امروزی شاهد آن هستیم.

۱۱- نتیجه گیری

طبق یافته ها ، تحقیقات میدانی و پرسشنامه ها ، نتایج جالب توجه ای بدست آمد که نشان می دهد که اکثر مردم برای هویت فرهنگی خود ارزش قائل هستند و عدم آگاهی از فرهنگ غنی ایرانی و طریقه استفاده آن به صورت مدرن امروزی است که مردم را به سمت دنیای بی هویت معماری غرب سوق داده است ، هنوز هم عناصر ایرانی چون حوض های آب ، شیشه های رنگی، هشتی ها ، اتاق های تو در تو ، حیاط های باز و دلگشا برای مردم معنای دیگری دارد و حتی یادش باعث آرامش آنان است ، اما مسلماً افزایش هر روزه جمعیت و نیاز به آپارتمان ها و محدودیت زمین ها ، امکان استفاده از این عناصر به سبک و سیاق قدیمیش را کمتر کرده است ، که این بدان معنی نیست باید به دنبال معماری در جای دیگر گشت و معماری ایرانی را به دست فراموشی سپرد . متأسفانه نگاه اقتصادی به معماری در این دوره ، هنر ساختمان سازی را زیر سوال برد و بیشتر از اینکه به آنها به عنوان سرمایه هایی که نشان دهنده هویت و قدمت ایران و ایرانی هستند نگاه کنند تنها جنبه درآمدزایی را در نظر گرفته اند، فارغ از این که بدانند چه صدمه جبران ناپذیری به معماری ایرانی وارد می کنند. در نهایت با توجه به نتایج می توان فرضیه را اثبات کرد و این بحران هویت در دوره معاصر را تقلید کورکورانه ای دانست که بسیاری از مواقع نمی تواند مردم را راضی نگه دارد و آرامشی که معماری ایرانی دارد برای آنان به ارمغان بیاورد.

چهارمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

مرجع

۱. بهشتی، سید محمد (۱۳۸۵)، الف. مهندسی ایرانی (بخش دوم)، ب. مهندسی ایرانی (بخش سوم)، مجله معمار، شماره ۳۹.
۲. رحیمی، علی، فرهانی، فاطمه (۱۳۹۱)، بررسی رابطه بین هویت مذهبی و چالش‌های معماری شهر تهران، مطالعات مدیریت شهری، شماره ۱۲.
۳. روح الامینی، محمود (۱۳۸۶)، زمینه فرهنگشناسی، تهران، عطار، ص ۲۴.
۴. رهبری، مهدی (۱۳۸۰)، «بحران هویت فرهنگی در ایران معاصر»، نامه پژوهش، سال ششم، ش ۲۲ و ۲۳، صص ۸۴ - ۵۳.
۵. زبردیان، محمد مهدی (۱۳۸۲)، معماری، مردم و بحران ارتباط، مجله معماری و شهرسازی، شماره ۷۰ و ۷۱.
۶. سازمان میراث فرهنگی قزوین
۷. شایان، حمیدرضا (۱۳۸۵)، هویت معماری معاصر ایران، مجله معمار، شماره ۳۶.
۸. صارمی، علی اکبر (۱۳۸۲)، معماری امروز ایران، اشتراک در ناشناخته‌ها، مجله معماری و شهرسازی، شماره ۷۲ و ۷۳.
۹. فریادی، شهرزاد (۱۳۸۲). جهانی شدن (شهرها) و پیش فرض‌های طراحی شهری برای مواجهه با آن. صص ۲۰-۳۸.
۱۰. گروتز، بورگ کورت، ترجمه‌ی جهان‌شاه پاکزاد، عبدالرضا همایون (۱۳۸۶)، زیبایی‌شناسی در معماری، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، چاپ سوم، تهران.
۱۱. گلریز، محمدعلی (۱۳۶۸)، مینودر یا باب‌الجنه قزوین، مرکز نشر میراث فرهنگی قزوین، تهران.
۱۲. گل محمدی، احمد (۱۳۸۱)، جهانی شدن، فرهنگ، هویت، تهران، نی، تهران.
۱۳. هنوی، وحید (۱۳۷۳). «هویت ایرانیان از ساسانیان تا قاجاریه». ایران‌نامه، سال ۱۲، ش ۳، صص ۴۷۸.

Archive of SID